

Екологія політики: метафорична модель чи операційне поняття?

Лариса Нагорна,

доктор історичних наук,

головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України

Чи може бути метафора продуктивною в науковому відношенні? Сучасна соціогуманітаристика впевнено відповідає на це запитання позитивно. Давно минули часи, коли теоретики Просвітництва відводили метафорі роль одного із засобів „прикрашання мови” чи навіть „чистого ошуканства”. Постмодерністський дискурс похитнув позиції навіть найортодоксальніших традиціоналістів. Нині дослідження метафор стало одним із пріоритетних напрямів когнітивної лінгвістики, котра розглядає метафору як спосіб пізнання, структурування й пояснення світу.

Людина не лише застосовує метафори у мовленні – вона мислить метафорами. А, отже, науку не може не цікавити діапазон застосування метафор не тільки в популяризації наукового знання, але й у творенні нових смислів. У сфері політичних наук дослідження засобів метафоричного моделювання відкриває широкий простір для з’ясування залежності між використанням метафор у політиці й соціальним та психологічним кліматом у країні.

Переважання у політичному полі метафор, похідних від понять „хвороба”, „війна”, „гра”, пояснюється високим ступенем агресивності, тривожності, невизначеності світу, в якому доводиться жити сучасній людині. Реалії українського сьогодення в метафоричному дзеркалі набувають вигляду в кращому випадку „хвороб дорослішання”, а в гіршому – „війни всіх проти всіх”, „театру абсурду”. Тим часом продуктивні метафоричні моделі на основі понять „співпраця” чи „очищення” власну нішу в науковому дискурсі знаходять не часто. Виняток становить хіба що поняття „екологія культури”, введене в науковий обіг Д. Лихачовим ще в радянські часи і активно сприйняте сучасними культурологами. Зрідка говорять про екологію мистецтва, екологію мови. А от спорідненого

Лариса Нагорна

„екологія політики” не „видає” навіть всезнаючий Інтернет.

Існує, правда, уведені П. Дракером поняття „політична екологія”. Воно застосовується на означення впливу політичних рішень на екологічні проблеми і зворотного впливу екологічних чинників на політичну сферу. Терміном „критична політична екологія” позначаються дебати про статус екології, метафорою „світова політична екологія” – взаємодія держав на планеті.

Метафоричний вираз „екологія політики”, якого поки що немає в політичному і науковому дискурсах, мислиться принципово відмінним і за змістом, і за колоритом. Тією самою мірою, як екологія базується на захисті природи від нерозумних людських вчинків, екологію політики мають цікавити насамперед можливі негативні наслідки впливу незважених політичних рішень і дій на власне „довкілля”. Інакше кажучи, предметом пріоритетної уваги „екології політики” має стати „чистота” в політичному домі, дотримання норм політичної етики на всіх рівнях – владних структур, політичних об’єднань, окремих можновладців.

Оскільки взаємодія політичних акторів із своїм середовищем відбувається одночасно як у сфері права, так і в поведінковій сфері й у царині моралі, поняття „екологія політики” легко вписується в систему категорій і понять політичної етики. З-поміж споріднених понять цієї дисципліни його вирізняє насамперед „захисний” контекст: йдеться про мінімізацію наслідків конфліктних ситуацій і незважених політичних вчинків. Навіть якщо воно приречене лишитися всього лиш політичною метафорою, операційне використання його як синоніму „очищення політичного дому” може виявитися доречним.

Чим приваблює використання у політичній сфері саме такої „екологічної” метафори? Науковий пошук у цьому напрямі стимулює загальноприйнята в науковому світі тенденція до поширення уявлень про наявність спільних для живої і неживої природи технологій цілепокладання й ресурсозбереження, що виходять з універсальної логіки інформаційних обмінів. Адже, за М. Розумним, кричуща інтелектуальна безпорадність українського суспільства пояснюється не браком талантів чи інформації, а браком цілісної системи інформаційного обміну між різними сферами і різними щаблями суспільства. Безпрецедентний рівень закритості, непрозорість дій влади живить тіньову економіку, клановість, кулуарність, корпоративність у політиці, хворобливий потяг до атрибутів „елітарності”. Змучений стресами соціальний організм „оживе” лише тоді, коли набуде властивостей соціальної чутливості (відчуття чужого болю), створить потужний шар громадської думки, усвідомить спільність громадських інтересів і потреб. Лише у цьому випадку можна буде говорити про нормальний інформаційний обмін і про метасистему самоорганізації [1]. Розв’язання цих невідкладних завдань неможливе без здійснення великої роботи щодо очищення й оздоровлення усєї політичної сфери.

Можна запропонувати і дещо іншу мотивацію застосування

„екологічних” метафор у сфері політики. Зазвичай цю сферу розглядають у раціоналістичному ключі цілепокладання – як сферу інституцій, формально-організаційних норм. Але її глибинну сутність неможливо збагнути без застосування феноменологічної логіки – насамперед без аналізу неформальної стихії міжгрупових і міжособистісних відносин у політичному процесі. Держава може інтерпретуватися як саморегульована система, а може – як соціоприродне явище. Для описання зовнішніх щодо неї об’єктів цілком придатною вважається категорія зовнішнього середовища, яке поділяють на „віддалене” (макропараметри оточення держави) і „близьке” (ділові стосунки). До першого належать фізико-географічні й біологічні компоненти природи, а також соціальні й соціокультурні елементи, до другої – тип політичної системи, режим управління, структура політичних інститутів тощо. Компоненти „віддаленого” середовища визначають загальні умови й можливості збереження стабільності у відносинах як з природою, так і з соціумом та зовнішніми щодо певної держави структурами. Від ситуації в „близькому” середовищі залежить „погода” в державі, ступінь довіри громадян до політиків, електоральні настрої, соціальні очікування [2].

У такому контексті екологія політики – це сфера, в якій узгоджуються й оберігаються моральні принципи. Інакше кажучи, це філософія „чистих рук” у політиці, перекладена на мову повсякденного життя.

Застосування в політичному полі метафори „екологія політики” доречне і з огляду на поширену практику інструментального використання політичних кліше для маскування справжнього змісту гасел і програмних настанов. Політичне поле, якщо виходити з кваліфікації П. Бурд’є, існує на перетині цілого ряду інших полів – правового, наукового, культурного, етичного тощо. Кожне з цих полів можна уявити у вигляді своєрідного ринку, де зустрічаються виробники й споживачі символічних товарів. Відносини в політичному полі напруженіші, ніж в інших полях. На відміну, приміром, від наукового поля, в якому домінує логіка „істинного/неістинного”, в політичному полі взаємовідносини будуються за принципом „друг/ворог”. У складі політичного продукту – програмах, відозвах, політичній рекламі, публічних виступах політиків – дуже великий вміст субстанцій, розрахованих на маніпулювання масовою свідомістю. Як правило, те, що говорить політик, треба просіювати крізь густе сито неупередженої аналітики й особливо стежити за тим, щоб часто застосовуване маскування політичної мови „під наукову” не затемнювало суті справи.

Варто також мати на увазі, що світ політики – це складна символічна система, в якій індивідуальні й групові інтереси часто досить вдало маскуються захистом колективності. Коли політики апелюють до народу, класу, нації, вони зазвичай використовують у своїх цілях символи й коди, зрозумілі як елітним прошаркам, так і масовій свідомості. Але якщо для перших це лише „бренди”, для мас такі апеляції за сприятливих умов можуть стати ціннісними компонентами свідомості. Це можна було наочно

Лариса Нагорна

бачити у дні „помаранчевої революції”, коли досить-таки примітивні символи, посилені елементами карнавалу, викликали невідомий екстаз великої маси людей.

Святкування першої річниці подій осені 2004 року показало, що масова свідомість особливо важко розлучається з образами й символами, які стали для неї елементом навколишнього середовища, „політичного пейзажу”. Розчарування реальними діями політиків не стало на заваді стереотипізованій поведінці за минулорічним зразком. І хоча настрої маси був уже не натхненно-піднесений, а похмуро-пригнічений, атмосфера повторного карнавального дійства вкотре стимулювала надії й очікування.

Можна по-різному ставитися до „помаранчевої революції”; в усякому разі вона „не вписується” у звичну шкалу „справжніх”, соціальних революцій. Але те, що вона, нехай і на короткий час, створила для багатьох ілюзію „свята свободи”, уже саме по собі становить непересічну цінність. „Помаранчева” (як, до речі, й „біло-синя”) хвиля засвідчила наявність у суспільстві стиснутого до стану пружини потенціалу невдоволення системою корумпованої і тому наглухо закритої влади. Незалежно від кольорових символів, такі сплески соціальної творчості продукують енергію очищення.

Інша річ, що несправжня, „карнавальна” революція виявилася безпорадною перед шквалом демагогії, захлинулася у славослів'ї. Ті несміливі форми взаємодопомоги, які народилися на Майдані, потонули у зливі „чужих мільйонів”, вони просто виявилися непотрібними. Пробудженим масам не дали усвідомити силу самоорганізації, а тому й ідею реального самоврядування вони не розпізнали у досить-таки недолугих урядових „адміністративно-територіальних” проектах. Можливо, тому, що там знов була лише її імітація. Поки що ні територіальні громади, ні партії, ні інші демократичні організації й рухи (профспілкові, жіночі, екологічні, споживачів) не стали реальними суб'єктами регулювання суспільного життя. А, отже, прірва між владою і соціумом не стає вужчою.

І все ж одне те, що „свято пробудження” не стимулювало в Україні руйнівних інстинктів (яких у незрівняно кращій економічній і соціальній ситуації не уникла цивілізована Європа), вселяє оптимізм і надію. Паростки єднання і нові форми співучасті й взаємодопомоги, народжені на Майдані, можна розглядати як елементи асоційованої соціальної творчості. А гостро критичні ноти на адресу нової влади, які виразно прозвучали під час святкування річниці революції, засвідчили, що суспільство вже дозріло до розмови з владою „на рівних” і пред'являє їй досить високі вимоги, не сприймаючи фальші й некомпетентності.

Раціональна влада ґрунтується на компетентності, нераціональна – на посадовому статусі. Остання, як правило, слабо володіє здатністю до критичного мислення, тяжіє до імітаційного стилю поведінки й пристосуванства. Так виникає значний прошарок ерзац-еліти, яка свідомо

чи підсвідомо блокує канали зворотного зв'язку із суспільством. А, отже, і те найближче середовище, в якому вона обертається, стає нерівноважним і нездатним до продуктивної роботи. Як це часто буває й у природі, виникає стан блокування, перекриття каналів соціальної мобільності, а природний відбір кадрів набуває неадекватного, навіть злоякісного характеру. А головне – викривлені механізми розподілу благ ставлять під загрозу соціальну стабільність. Порядок і безладдя постійно й безуспішно змагаються між собою.

Якщо подивитися на цю ситуацію з погляду синергетики, неважко дійти висновку, що в суспільстві з домінуванням ерзац-еліти грубо порушується основне правило людського співжиття – правило досягнення свободи через самообмеження. „Свобода волі полягає в тому, щоб обрати мету розвитку – особистісного й суспільного. Вибір мети визначає межі поведінського коридору, які досить точно задаються принципами не лише соціального буття, але й усїєї світобудови” [3]. Ті ж самі основоположні еволюційні принципи, які діють у живій природі, регулюють і структуру людської поведінки, хоч індивід цього, як правило, не помічає. Саме еліта повинна трансформувати регулятивні властивості соціуму в етичні норми, якими мають керуватися його члени. Тому суспільство, нездатне просувати „нагору” кращу частину мислячої еліти й підтримувати в суспільстві певний рівень екологічної свідомості й моралі, неспроможне виконувати свою соціально-біологічну функцію і в історичній перспективі приречене.

„Екологічний” підхід до політики мислиться як її системне очищення – в Україні воно поки що можливе на еволюційних шляхах, без руйнівних потрясінь і соціальних катаклізмів. У світлі майбутньої конституційної реформи особливо високі вимоги соціум має висунути перед законодавчою гілкою влади. Масштабне реформування вона має почати з себе – з структурування на діловій, а не кланово-груповій основі, із запровадження імперативних мандатів, вироблення чітких правил відкликання, заміни тощо.

Ініціація соціальності, підтримка громадських організацій – прямий обов'язок цивілізованої влади, хоч у принципі громадська активність у чомусь обмежує і ускладнює її діяльність. Певні незручності стократно компенсуються активізацією всього соціального й духовного буття, оздоровленням середовища, в якому владі доводиться працювати. Націленість на спільну справу, орієнтація на сумісність і консенсус здатні істотно зменшити градус конфліктності на поверхах влади, який вже „зашкалює”. Лише створення сприятливого політичного клімату для виявлення соціальності зробить нарешті реальним прокламоване гасло свободи – як можливості для кожного „бути самим собою” (Е. Фромм). Бо і для влади, і для пересічного громадянина головне у свободі – розуміння необхідності самообмеження і постійний самоконтроль, орієнтація на життя у згоді з іншими та з Природою.

Лариса Нагорна

У світлі зазначеного самоочевидною стає відповідь на запитання: хто ж саме має виступати у ролі „політичних екологів” і в якій формі? Зрозуміло, насамперед структури громадянського суспільства і ЗМІ. Не варто віддавати функцію „очищення” радикалам; як правило, для них важливо лише „засвітитися”, гучно заявити про себе. Важливішим уявляється створення в суспільстві атмосфери „поліфонування” і співтворчості, своєрідної „креатосфери”, де „відкритий діалог суб’єктів стає головним полем суспільних відносин” [4]. Подолання відчуження влади від людини можливе лише на шляхах широкого суспільного діалогу, підкріпленого засобами прямого тиску на владу. Однаково згубними тут можуть бути і надмірний „активізм” з екстремістським ухилом, і така звична для української ментальності стратегія невтручання. А екологічна складова тут конче потрібна, щоб процес прогресивних зрушень у суспільстві відбувався в гармонії з природою, принаймні не йшов їй на шкоду.

Екологія політики, як і будь-яка екологія, не вимагає абсолютної стерильності і відмови політичних партнерів від сповідуваних ними ідей і цінностей. Ідеться лише про реабілітацію принципу „не зациклюйся на непоступливості, частіше сумнівайся у власній правоті”. Культура полеміки полягає у вмінні її учасників поставити себе на місце опонента, обмінятися з ним „ролями”, відчутти його систему аргументів як свою власну. Адже саме життя продемонструвало небездоганність принципів максималістської етики, що прославляла „безумство хоробрих” і „щастя битви”, оголошуючи міщанством і „мудрістю вужа” зваженість і поміркованість.

Важливо „реабілітувати” саме поняття компромісу, очистивши його як від ярликів, нав’язаних політикою („угоди́вство”), так і від нашарувань, пов’язаних із гіпертрофованим моралізаторством („зрада ідеалам”). Вироблення етики ненасильства, теоретичне і моральне обґрунтування культури діалогу, технологій консенсусу мають стати фоном і фундаментом для створення „інститутів згоди”, здатних якоюсь мірою зняти гостроту суперечностей між окремими сегментами суспільства і полярними політичними силами.

Втім, звертатися до совісті і здорового глузду політиків загалом малопродуктивно. Фундатор теорії політичної етики Б. Сутор вважав наївним погляд, згідно з яким досить повернути до добра злостивих і бездарних політиків, щоб у світі запанував порядок. Політична етика не може поставити заслін підступності, але вона може сприяти внесенню культури у неминуче політичне протистояння. Вона допомагає визначити ту межу, яку не можна переходити, щоб політика ще якимось вписувалася в рамки існуючих у суспільстві уявлень про добро і зло. Водночас політична етика прагне відшукати грань, за якою моралізаторство і жорсткий етичний пресинг у політиці здатні гальмувати прийняття непопулярних, але потрібних політичних рішень. Політика, за Б. Сутором, „завжди має також моральну сторону і тому повинна відповідати етичним масштабам.

Однак політика не може складатися тільки з моралі і не може визначатися, тільки виходячи з етичних міркувань” [5].

Думається, що якби Б. Сутор писав про сучасних українських політиків, оптимізму щодо відповідності політики етичним критеріям у нього значно поменшало б. Вітчизняні політологи йдуть значно далі: пишуть про політичну мімікрію й безпринципність лідерів і цілих елітарних груп (А. Пахарев досить доречно вводить з цього приводу метафору „хамелеономанія”) [6]. Боротьба за владу в Україні ведеться із застосуванням таких компроматних технологій і такої дози демагогії, що задовго до чергових виборів у масовій свідомості утверджується переконаність, що вони будуть не просто брудними, але й бруднішими за попередні.

У тісному просторі політичних відносин, де панують закони взаємозалежності і ланцюгових реакцій, будь-які сподівання на досягнення „злагоди” в середовищі політиків справедливо сприймаються як нереалістичні. Зіткнення інтересів різних суспільних груп і політична конкуренція створюють ґрунт для конфліктних ситуацій і підклимової боротьби. Раціональна політика немислима без вибудовування якихось універсальних норм, яких повинні дотримуватися усі учасники політичного процесу. Однак для багатьох політиків поширення на себе тих принципів, які вони виголошують з трибун, виявляється надто важким, іноді непереборним тягарем. На цьому ґрунті постійно виникають ситуації подвійних стандартів і ретельно маскованого лицемірства.

Зрозуміло, що „раз і назавжди правильно впорядковане суспільство” (Р. Дарендорф) – це щось на зразок кантівського „вічного миру”, нездійсненна ілюзія. Але конфлікти стають рушієм позитивних змін лише у стабільних, цивілізованих соціумах. В українському ж, як показав досвід осені 2005 року, політичні конфлікти здатні – за браком своєчасного реагування – запускати небезпечні механізми дестабілізації. Консенсусні політичні системи можуть існувати лише на ґрунті конституційної демократії – не міфічної „злагоди”, а розумного узгодження різноспрямованих інтересів. Якщо консенсус не складається на горішніх поверхах влади, марно сподіватися на стабільність у суспільстві.

Найкращим лікарем для хворого, вважав М. Пруст, є сама хвороба – лише вона здатна змусити людину серйозно опікуватися своїм здоров’ям. Для недужої української демократії надзвичайно важливо зрозуміти причини й симптоми своєї хвороби і навчитися прийомам самолікування й самоочищення. Інакше її лікування візьме у свої руки хтось інший, і результат може бути непередбачуваним.

Література:

1. **Розумний М.** Україна: колективний інтелект і шляхи його реалізації // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 7. –

Лариса Нагорна

К. - Миколаїв, 2005. – С. 94 – 96.

2. **Соловьев А. И.** Колебательно-маятниковый механизм принятия государственных решений: к обоснованию когнитивной модели // Полис. – 2005. – №5. – С. 9, 19.

3. **Васильева Л. И.** Теория элит (синергетический подход) // Общественные науки и современность. – 2005. – №4. – С. 84.

4. Див.: **Бузгалин А. В., Калганов А. И.** Социальная философия постсоветского марксизма в России: ответы на вызовы XXI века // Вопросы философии. – 2005. – №9. – С. 8.

5. **Сутор Б.** Малая политическая этика // Политическая и экономическая этика. – М., 2001. – С. 29, 31.

6. **Пахарев А.** Хамелеономания властных элит в условиях переходных политических систем // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 7. – С. 235 – 244.